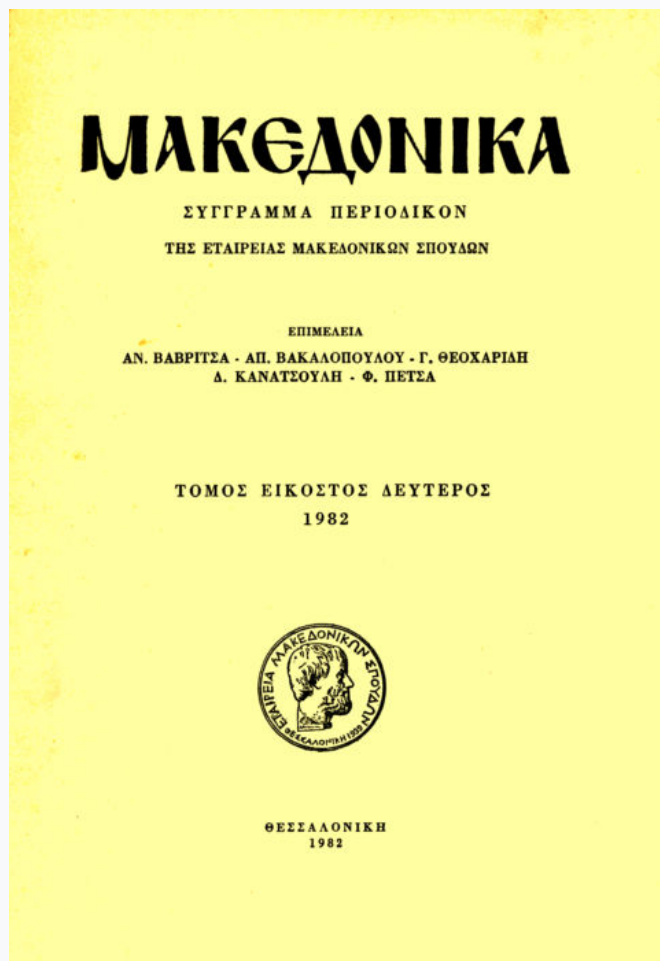


Μακεδονικά

Τόμ. 22, Αρ. 1 (1982)



Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης, Οι Έλληνες λόγιοι στη Βλαχία (1670-1714). Συμβολή στη μελέτη της ελληνικής πνευματικής κίνησης στις παραδουνάβιες ηγεμονίες κατά την προφαναριωτική περίοδο

Αθ. Αγγελόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.543](https://doi.org/10.12681/makedonika.543)

Copyright © 2014, Αθ. Αγγελόπουλος



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αγγελόπουλος Α. (1982). Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης, Οι Έλληνες λόγιοι στη Βλαχία (1670-1714). Συμβολή στη μελέτη της ελληνικής πνευματικής κίνησης στις παραδουνάβιες ηγεμονίες κατά την προφαναριωτική περίοδο. *Μακεδονικά*, 22(1), 522-525. <https://doi.org/10.12681/makedonika.543>

τοῦ συγγραφέα, ὅμως ἡ σύνθεση, ἡ διάρθρωση, τὸ κριτικὸ πνεῦμα, ἡ ἀκριβὴς ἀνάλυση καὶ σαφὴς διατύπωση εἶναι προσόντα τὰ ὁποῖα ἀξιολογοῦν τὴν ἐργασία τοῦ Γ. Δ. καὶ τὰ ὁποῖα τὴν κατατάσσουν ἀνάμεσα στὰ λιὰ σοβαρὰ ἔργα ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ πρόβλημα τῶν δίκωγων ναῶν.

Γ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ

Ἄθανάσιος Ε. Καραθανάσης, Οἱ Ἑλληνες λόγιοι στὴ Βλαχία (1670-1714). Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς κίνησης στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες κατὰ τὴν προφανρωτική περίοδο, ἔκδ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 279.

Πολὺ δικαιολογημένα οἱ παραδουνάβιες ἡγεμονίες ἀποτελέσαν σ' ὅλην τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας μιὰν ἀπὸ τὶς πολυάριθμες ἐκείνες ἐοτίες, ὅπου ὁ καταδικωμένος Ἑλληνισμὸς βρῆκε καταφυγὴ καὶ ἀνέπτυξε στὴ συνέχεια τὶς δυνάμεις του. Γιὰ ἓνα λόγο παράπαν οἱ παραδουνάβιες ἡγεμονίες ἔχουν μιὰν ἰδιαιτερότητα προκειμένου γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ μας ἱστορία, ἀφοῦ συνδέθηκαν ἄμεσα μὲ τοὺς Φαναριώτες τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἶναι, ἄλλωστε, πολὺ χαρακτηριστικὸ τὸ κλασικὸ βιβλίον τοῦ Ν. Iorga, *Byzance après Byzance*, ὅπου, ὡς γνωστόν, γίνεται λόγος γιὰ τὶς ποικίλες δραστηριότητες αὐτοῦ τοῦ Μεταβυζαντινοῦ (καὶ Νεοελληνικοῦ ἀργότερα) κόσμου οἱ ρουμανικὲς χῶρες. Ἐνῶν ἀπὸ τοὺς δρόμους ποὺ ἀνοίξε στὸ βιβλίον αὐτὸ ἐρευνᾶ τὸ κρινόμενο ἐδῶ βιβλίον τοῦ κ. Ἀθ. Καραθανάση ποὺ ἀναφέρεται συγκεκριμένα στὴν παρουσία τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴ Βλαχία κατὰ τὴν ἄμεση προφανρωτικὴ περίοδο (1676-1714). Μὲ τὸ βιβλίον αὐτὸ ὁ σ. προσπαθεῖ νὰ ἀνιχνεύσει τὶς αἰτίες, τοὺς τρόπους, τὶς διεργασίες, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀποτελέσματα ὧν αὐτῶν τῶν δραστηριοτήτων τῆς ἑλληνικῆς λογιόσυνης στὴ Βλαχία καὶ ὅπως αὐτὰ ἐμφανίστηκαν στὴν ἐλληνικὴ (κύρια) καὶ στὴ ρουμανικὴ γραμματεία. Ἐχομε δηλ. νὰ κάνουμε ἐδῶ μὲ μιὰ σειρά προβλημάτων ποὺ συγκεντρώνονται γύρω ἀπὸ τὰ πολιτιστικὰ φαινόμενα ἀπότοκα τῶν ἐξελίξεων ποὺ φέρνει ἡ παρουσία τῶν Ἑλλήνων στὶς ἡγεμονίες σὲ μιὰ περίοδο ὅπου ὁ Ἑλληνισμὸς ἀφυπνίζεται καὶ προσπαθεῖ νὰ συνδυάσει τὴ χριστιανικὴ Ἀνατολὴ μὲ τὰ προοδευτικὰ μηνύματα ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴν ἀναγεννημένη Εὐρώπη.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τοῦ (Ἡ Προετοιμασία, σσ. 23-28) ὁ κ. Καραθανάσης ἐρευνᾷ τοὺς φορεῖς ποὺ ἐδημιούργησαν τὴν προφανρωτικὴ αὐτὴ περίοδο καὶ ποὺ εἶναι τὸ Βυζάντιον, ἡ Ὁρθόδοξη καὶ φυσικὰ οἱ λόγιοι, οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ ἐμπορο—πρόσωπα δηλ. ποὺ διέδωσαν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ παιδεία ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ εἶναι, βέβαια, ὀρισμένοι ἐντόπιοι ἡγεμόνες ποὺ ἐβοήθησαν καθεστὶ ἑλληνικὸ καὶ ὀρθόδοξο, ἀφοῦ πιστεύουν ὅτι εἶναι οἱ συνεχιστὲς τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἐπομένως ὀφείλουν νὰ υποστηρίξουν τὸ ἑλληνοχριστιανικὸ πνεῦμα. Ἐνας ἄλλος καθοριστικὸς ἐπίσης παράγοντας γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ κλίματος αὐτοῦ ἦταν ὁ ρόλος ποὺ διαδραμάτισε στὶς ἐξελίξεις αὐτὲς ὁ σοφὸς Φαναριώτης ἀξιωματοῦχος Ἰωάννης Καρυοφύλλης στὴν περίοδο 1650-1690 (βλ. τὸ Β' κεφ. Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἰωάννη Καρυοφύλλη καὶ τοῦ κ. Κ. ο. υ. σσ. 29-60). Ὁ Καρυοφύλλης εἶχε ἓνα ρόλο σ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἐξελίξεις ὅχι μόνον στὸν πολιτικὸ τομέα ἀλλὰ καὶ στὸν πολιτιστικόν, τὸν ὁποῖο ὁμολογουμένως ἐπηρεάσε θεμελιωδῶς. Εἶναι ὁ λόγιος ποὺ μὲ τὸ σύστημά του καὶ τὶς ἰδέες του συνεδύασε δυναμικὰ τὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ καὶ τὴ φωτισμένη Εὐρώπη, ὅπως λίγες δεκαετίες ἀργότερα εἶχαν ὁραματισεῖ ὁ Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης καὶ ὁ Θεόφιλος Κορυδαλλεὺς. Ἐνα μεγάλο μέρος τῆς διδασκαλίας τοῦ διοχετεύθηκε στὴ Βλαχία κι ἐγίνε ἀφορμὴ γιὰ παραπέρα ἐξελί-

ξεις χάρι καὶ στὸ ἐνδιαφέρον τῶν Βλάχων ἡγεμόνων καὶ κύρια τοῦ Κωνσταντίνου Μπασσαράμπα (1688-1714) καὶ τοῦ θεικοῦ του πρίγκιπα Κωνσταντίνου Καντακουζηνοῦ († 1716). Καὶ εἶναι ἀλήθεια ὅτι χάρι σ' αὐτοὺς τοὺς δύο προσθήθηκε δυναμικὰ ἡ πνευματικὴ ζωὴ στὶς ἡγεμονίες ἀλλὰ κατὰ πρόεκτασιν καὶ στὴ ΝΑ Εὐρώπῃ καὶ τὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολή· λεπτομέρειες γὰρ τῆ δραστηριότητά τους βλ. στὸ τρίτο κεφάλαιο Ἡ φωνὴ τοῦ ἐνὶ ἡγεσίᾳ (σσ. 61-81). Ὁλὴ αὐτὴ ἡ κίνησις πού δημιουργήθηκε τόσο ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ Καρυοφύλλη, τοῦ Δοσίθεου Νοταρᾶ (γὰρ τὸν ὁποῖο ἀναλυτικὰ ὁ λόγος στὸ ε' κεφ.) καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων θρησκευτικῶν οὐμανιστῶν, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ντόπιων ἡγεμόνων εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἱδρυσιν τῆς Ἀθηντικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου, τῆς τυπογραφίας, δύο δηλ. πνευματικῶν κέντρων πού ἐσημάδωσαν τὴν ἱστορίαν τῆς παιδείας στὴν ἑλληνικὴ (καὶ βαλκανικὴ) τουρκοκρατία. Ἡ Ἀκαδημία καὶ οἱ καθηγητὲς τῆς, Ἑλλήνες ὅλοι προσερχόμενοι ἀπὸ τὴ Βασιλεύουσα, μετέφεραν στὶς ἡγεμονίες τὸ πνεῦμα τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας τῆς Βασιλεύουσας, καθαρὰ δηλ. ἑλληνορθόδοξο, χωρὶς ὥστόσο νὰ λείπει ἡ παρουσία τῶν μηνυμάτων πού ἐστὲν ἐν σοφῇ Εὐρώπῃ μέσῳ τῶν Ἑλλήνων λογίων πού εἶχαν σπουδάσει σὲ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια καὶ πού συνέχισαν τὴ σταδιοδρομίαν τους στὴ Βλαχία. Γὰρ τὴ δραστηριότητα τῶν καθηγητῶν αὐτῶν βλ. τὸ τέταρτο κεφάλαιο τιλοφορούμενο Ἡ Ἀθηντικὴ Ἀκαδημία - Οἱ καθηγητὲς τῆς περιόδου 1688-1714 καὶ ἡ συμβολὴ τους στὴ νά ἰσχυρὴν ἐκπαίδευτικὴ Ἀναγέννησιν τῆς περιόδου 1688-1714. Ὅσο γὰρ τὴν προσπάθειαν ἐπαφῆς μετ' αὐτὴν αὐτὴ ἐκφράστηκε μετ' ἀποστολὴν ὑποτροφῶν σὲ δυτικὰ πανεπιστήμια (καὶ ἰδιαίτερα στὴν Πάντοβα), μιὰ προσπάθεια πού φαίνεται ὅτι καὶ οὐνεχίστηκε ἀργότερα, χωρὶς θετικὰ ὅμως ἀποτελέσματα, κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ συγγραφέα—βλ. ἐδῶ σσ. 96-102. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ὅμως, ἔχουμε τὴ γνώμην ὅτι ὁ κ. Καραθ. ἔπρεπε νὰ εἶναι περισσότερο διεξοδικός, γιατί ἄρα ἂν δὲν ὑπῆρξε συνέχεια, δὲν ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα; Μήπως ὑπῆρξε σαφὴς ἀντίδρασις ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους κύκλους τοῦ Βουκουρεστίου ἢ μήπως οἱ νεαροὶ ὑπότροφοι δὲν ἐδικαίωσαν τίς ἐλπίδας τῶν προστατῶν τους; Πάντως ἡμεῖς πιστεύομε ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια ἱστορικὴ, ὅτι δηλ. δὲν ἐπροχώρησε ὅπως ἀνεμνόνταν ἡ προσπάθεια αὕτη, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν ἄλλην μερτὰ ἐκεῖ μιὰς ὁδηγοῦν καὶ τὰ κατοπινα γυγονότα.

Οἱ δεσμοὶ ὅμως τῆς Βλαχίας (καὶ φυσικὰ καὶ τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς αὐστρουγγρικής, τότε, Τρανσυλβανίας) ἔλαβαν τὴν οὐσιαστικὴν καὶ πλήρη μορφήν τους χάρι στὴν ἀδιάκοπην σχεδὸν παρουσίαν στὶς ἡγεμονίες γνωστῶν προσωπικοτήτων τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, ἀνάτων καὶ ἀνάντων δηλ. ἱερωμένων πού βρέθηκαν ἐκεῖ γὰρ διάφορους λόγους· εἶναι, ὅπως τοὺς θέλει ὁ σ., οἱ περισσότεροὶ τους ἐκπρόσωποι τοῦ λεγόμενου θρησκευτικοῦ οὐμανισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Στους ἱερωμένους αὐτοὺς, κατὰ τὸ σ., ἤνθκαν ὀρισμένες ἀπὸ τίς χαρακτηριστικὰς πρωτοβουλίας πού ἐσημειώθηκαν ἥδη: ἡ ἱδρυσις τῆς Ἀκαδημίας, τῆς τυπογραφίας· οἱ ἴδιοι ὅμως εἶχαν ἀναπτύξει καὶ πολιτικὰς πρωτοβουλίας, ὅπως ἦταν, γὰρ παράδειγμα, οἱ ἐνέργειές τους γὰρ τὸ σχηματισμὸν ἀντιτουρκικοῦ μετώπου στὴ Βαλκανικὴν μετ' τὴν ὑποστήριξιν τῶν Ρώσων. Σ' αὐτοὺς ὀφείλεται, καὶ εἶναι πιά ἀποδεκτὸν αὐτὸ ἀπὸ Σλάβους καὶ Ρουμάνους ἐρευνητὰς, ἡ ἀνακοπὴ τοῦ σλαβισμού καὶ ἡ διάδοσις τῆς ἑλληνικῆς παιδείας μετ' τὴ διακίνησιν τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου καὶ χειρογράφου, τοῦ ὁποίου αὐτοὶ οἱ ἱερωμένοι καὶ ὁ κύκλος τους ὑπῆρξαν οἱ κύριοι φορεῖς. Θὰ σημειώσουμε· ἐξάλλου, ὅτι ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους αὐτῶν τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματούχων τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν πού βρέθηκαν στὸ Βουκουρέστι διακρίθηκαν ὡς ἱεροκήρυκες, δάσκαλοι, ἀντιγραφεῖς χειρογράφων, διπλωμάτες, τυπογράφοι, αὐλικοὶ, γραμματικοὶ. (Βλ. Ε' κεφάλαιον Ὁ Θρησκευτικὸς Οὐμανισμὸς τοῦ Βουκουρεστίου, σ. 103-172). Ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὴν ἴδιαν ἄποψιν ἦταν καὶ ὁ ρόλος πού διαδραμάτισαν καὶ οἱ Ἑλλήνες πᾶσι ἀλλήλοις τῆς αὐλικῆς γραφειοκρατίας, ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀνέπτυξαν σαφεῖς δραστηριότητες στὴν πνευματικὴ καὶ τὴν πολιτικὴν ζωὴ τῆς χώρας, ὅπως ἦταν,

λόγου χάρι, ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἀπὸ τὴν Καστοριά (βλ. εἰδικότερα στὸ ΣΤ' κεφάλαιο, σ. 173-180).

Ἕνας ἀκόμη σημαντικὸς παράγοντας γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς χώρας, ἦταν αὐτὸς ποὺ ἐκπροσωποῦνταν ἀπὸ τοὺς λεγόμενους ἱατροφιλόσοφους ποὺ εἶχαν φέρεи στὴ Βλαχία ἓνα νέο πνεῦμα ζωῆς: τὴ χριστιανικὴ δηλ. σκέψη συνδυασμένη ἄρτια μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ. Εἶναι ἄξιο προσοχῆς ὅτι, καθὼς σημειώνει ὁ σ., σὲ καμιά περίπτωση δὲν σημειώθηκαν παρεκκλίσεις ἔξω ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Ὁρθοδοξίας. Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ ἱατροφιλόσοφοι ἐργάστηκαν σύντονα στίς ἡγεμονίες καὶ τὶς ἐβοήθησαν πολὺ τόσο στὴ διάρκεια τοῦ προ-φανариωτισμοῦ ὅσο καὶ κατὰ τὸ φανариωτικὸ αἶμα νὰ γνωρίσουν τὶς νέες μορφές ζωῆς ποὺ παρεῖχε ἡ Εὐρώπη, ἀλλὰ καὶ παρὰ ἅλλα ἐργάστηκαν συνειδητὰ καὶ γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία. Ἡ συνεργασία τους, ἄλλωστε, μὲ τὴν αὐτὴ καὶ μὲ τοὺς Ἑλληνες θρησκευτικοὺς οὐμανιστὲς τῶν ἡγεμονιῶν ὑπῆρξε σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα ἀγαστή. (Βλ. τὸ Ζ' κεφ. Ἡ παροῦσα στὴ Βλαχία ἱατροφιλόσοφον προερχομένων ἀπὸ ἐκπαιδευτικὰ κέντρα τῆς Δύσης (σσ. 181-205).

Τέλος στὸ τελευταῖο κεφάλαιο μὲ τὸν τίτλο Συμπεράσματα (σ. 206-237) ἐπιχειρεῖται μὴ θεωρητικὴ σύλληψη τῆς νεοελληνικῆς πολιτιστικῆς ἐπίδρασης στὴ Βλαχία, ὅπου ἐπιστημαίνεται ἡ διαμάχη τοῦ «προοδευτικοῦ», ὅπως τὸ χαρακτηρίζει ὁ σ., καὶ τοῦ «κατεστημένου» τοῦ πρώτου ἐκφραστῆς ἦταν ὁ Καρυοφύλλης, ἐνῶ τοῦ δεύτερου ὁ Δοσίθεος Νοταρᾶς. Ἡ διαμάχη αὐτὴ ποὺ εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τὴ Βασιλεύουσα (καὶ ὅπου προὔπληξαν οἱ παλαιές καταβολές τοῦ Λούκαρη καὶ τοῦ Κορυδαλλέα) μεταφέρθηκε καὶ στὴ Βλαχία, ὅπου μάλιστα δημιουργήθηκε πιὸ φανερά αὐτὸ ποὺ ἐπεδίωκε ὁ Καρυοφύλλης: τὸ ἀνοιγμα δηλ. πρὸς τὴν Εὐρώπη, πράγμα δηλ. ποὺ φοβοῦνταν οἱ ἀντίπαλοι του. Δημιουργήθηκε δηλ. ἔδω αὐτὸ ποὺ ὀνομάστηκε ἀπὸ σύγχρονους Ρουμάνους μελετητὲς «τὸ νεοβλαχικὸ στυλ»: ἡ χριστιανικὴ Ἀνατολὴ συζευγμένη μὲ τὴ σοφὴ Εὐρώπη. Γενικότερα ὅλη αὐτὴ ἡ κίνησις εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐχουμε τὸ φαινόμενο τῆς ἀναγέννησης τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἔξω ἀπὸ τὴ Βασιλεύουσα καὶ τὴ Δύση, κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῶν Βλάχων ἡγεμόνων. Ἡ ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε ἡ ἀναγέννησις αὐτὴ εἶχε τὶς ἄμεσες συνέπειές της στὴν ἑλληνικὴ γραμματολογία, ἀλλὰ καὶ στὴ ρουμανικὴ μὲ σαφὴ καθυστέρηση ὀφειλόμενη στὴν πληθωρικὴ ἐπιρροή τῆς ἑλληνικῆς παιδείας—φαινόμενο ποὺ ἀπαντοῦμε στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα. Στὸ Ἐπίμετρο, τέλος, ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὰ βιβλία ποὺ ἐκδόθηκαν στὴ μελετώμενη περίοδο: τίτλοι βιβλίων, διορθωτές, ἐπιμελητές, τυπογράφοι κ.λ.

Μὲ λίγα λόγια τὸ βιβλίο τοῦ κ. Καραθαν. καλύπτει ἓνα μεγάλο κενό, ἄφου ἐξετάζει, ἐξαντλητικὰ θὰ λέγαμε, σ' ὅλο του τὸ φάσμα τὸν προ-φανариωτισμό, στὸ κεφάλαιο δηλ. ποὺ ἦταν πολὺ ἐλλειπές. Ὁ σ. θὰ μπορούσε νὰ ἐργαστεῖ ἐντονότερα ἐκμεταλλευόμενος τὶς πηγές τῶν ρουμανικῶν χρονικῶν καὶ ἐγγένει τῶν πηγῶν, ἀπὸ τὶς ὁποῖες θὰ μπορούσε νὰ ἔξει πολλὰ ἐρωτήματα, στὰ ὁποῖα θὰ μπορούσε νὰ δώσει τὶς ἐρμηνείες του, ὅπως: οἱ κοινωνικὲς δομὲς ποὺ προὔπληξαν καὶ ποὺ διαμορφώθηκαν κατοπινὰ μὲ τὴ συμβολὴ τῶν λογίων, τὴν παιδεία ποὺ παρεχόταν, τοὺς Ρουμάνους λογίους κ.λ. Θὰ ἔπρεπε ἀκόμη νὰ μελετῆσει ὁ κ. Καραθ. πρὸ ἀναλυτικὰ τὶς μεταναστεύσεις, κύρια ἀπὸ Β. Ἑλλάδα, καὶ τὸ ρόλο τῶν ἀποδημῶν αὐτῶν στίς οἰκονομικὲς ἐξελίξεις τῆς Βλαχίας: ἄλλωστε ὁ ρόλος αὐτὸς μνημονεύεται ἀπὸ τὸ σ. ἀλλὰ πολὺ περιληπτικὰ. Ἡ ἐμπορικὴ καὶ οἰκονομικὴ κίνησις αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει ἓνα πολὺ σπουδαῖο κεφάλαιο στὸ βιβλίο τοῦ κ. Καραθαν. Θὰ ἦθελα ἐπίσης νὰ διατυπώσω ὀρισμένους ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴ διάκριση ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ σ. ἀνάμεσα στὸ *lettré* καὶ στὸν *intellectuel*: πρόκειται γιὰ ἓνα θεωρητικὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖο χρειάζεται περισσότερῃ ἐρευνᾶ γιὰ τὴ συναγωγὴ συμπερασμάτων.

Ὡστόσο παρὰ τὶς ἐπιμέρους αὐτὲς παρατηρήσεις, θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνω τὴν ἐργα-

τικότητα τοῦ σ., τὸν καλὸ χειρισμὸ τοῦ δημοτικοῦ λόγου σὲ μιὰν ἐποχὴ ποὺ διαστρεβλώνεται ἐπικίνδυνα, τὴν ἐξοικείωσή του μὲ τὴν ἐρευνητικὴ τῶν πηγῶν. Ἐχομε ἔτσι λοιπὸν μιὰν εὐπρόσδεκτη συμβολὴ στὴ Γραμματολογία μας καὶ στὴν ἱστορία τῶν ἰδεῶν μὲ τὴν ἀποκάλυψη μιᾶς παραμελημένης πτυχῆς τῆς ἱστορίας τῆς παιδείας μας ποὺ συνιστᾷ ἡ ἀναγεννητικὴ αὐτὴ περίοδος τοῦ προ-διαφωτισμοῦ.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ἄποστολου Ε. Βακαλοπούλου, Ἑμμανὺλ Παπᾶς. Ἀρχηγὸς καὶ ὑπερασπιστὴς τῆς Μακεδονίας. Ἡ ἱστορία καὶ τὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογένειάς του, Θεσσαλονικὴ 1981, 8ο, σελ. 268.

Ἐπειτα ἀπὸ τὰ εὐρήματα στὴ Βεργίνα, ἀλλὰ καὶ στὸ Δίς, στὴν Πέλλα, στὴ Σίνδο καὶ ἄλλου, τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κόσμου στρέφεται ὅλο καὶ περισσότερο πρὸς τὴν ἀρχαία Μακεδονία, ὅπου δεσπάζουν οἱ μορφές τοῦ Φιλίππου Β' καὶ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου· παίρνοντας ἀπὸ τότε οἱ Μακεδόνες στὰ χέρια τους τὶς τύχες τοῦ ἑλληνισμοῦ, σφράγισαν διαδοχικὰ τὴν ἱστορία του σ' ὅλες τὶς περιόδους τῆς. Δὲ λησμονοῦμε τὴν προσφορὰ τῶν Μακεδόνων κατὰ τοὺς ἑλληνιστικὸς χρόνους καὶ τὴ σωτήρια δρᾶση τους κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξαν μικρότερης σημασίας καὶ ἀξίας οἱ ἀγῶνες τους καὶ ἀργότερα, ὅταν, ὑπόδουλοι καὶ αὐτοί, προμαχούσαν γιὰ νὰ σωθοῦμε ἀπὸ τόσους κινδύνους, ὥσπου συντέλεσαν στὴν ἀπελευθέρωση καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀκριτικοῦ μας χώρου καὶ στὴ γοργότερῃ ἀξιοποίησιν τοῦ ἔπειτα ἀπὸ τὸ 1912. Ὅταν ἄρχισε ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821, ἀπάντησαν μὲ τὸ «παρὼν» πρῶτοι καὶ οἱ Μακεδόνες καὶ προσέφεραν μεγάλες θυσίες στὸ βωμὸ τῆς Ἑλευθερίας. Ἡ μορφή τοῦ Ἑμ. Παπᾶ δεσπάζει τὸ 1821. Κατὰ τὸ μακεδονικὸ ἀγῶνα ἀργότερα ἔδρασαν μὲ τὴ βοήθεια καὶ Ἑλλήνων τοῦ Νότου οἱ Μακεδόνες καὶ ἀποσόβησαν ἐθνικοὺς κινδύνους. Ὁρατοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀγῶνες, περιμένουν τὸν ἀξιο ἱστορικὸ, ποὺ θὰ στηριχθεῖ στὸ πλοῦσιον ὑλικό, ἀλλὰ καὶ στὶς ζωντανὲς μνῆμες, γιὰ νὰ τοὺς παρουσιάσει μὲ μιὰ συνθετικὴ, τεκμηριωμένη καὶ ὁλοκληρωμένη ἱστορία. Τώρα σταματᾷ στὸ ἔργο, ποὺ μᾶς χάρισε ἔπειτα ἀπὸ ἐπιπλέονες ἐρευνες καὶ μελέτες ὁ ἱστορικὸς μας τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, ὁ καθηγητὴς κ. Ἄπ. Ε. Βακαλόπουλος. Τὸ περιεχόμενό του πρέπει νὰ ἐνδιαφέρει κάθε Ἑλληνα, ἀλλὰ πιὸ πολὺ τοὺς Μακεδόνες καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Χαλκιδικῆς, ὅπου ἔδρασε ὁ Ἑμ. Παπᾶς.

Τὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου προέρχονται ἀπὸ τὸν Ἑμ. Παπᾶ καὶ τὰ παιδιά του, ἀπὸ τὸν Δ. Ὑψηλάντη, ἀπὸ Ὑδραίους, κατοίκους τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τὰ πιὸ πολλὰ ἀπὸ κληρικοὺς τοῦ Ἀγ. Ὁρους ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλους Ἑλληνες. Ἡ ἀμεσότητα τῶν ἐπιστολογράφων μὲ τὰ φοβερά γεγονότα δημιουργεῖ ἐπιβλητικὴ ἀτμόσφαιρα, ὅπου βαραίνει ἡ σκιά τοῦ θανάτου, ἀλλὰ τὴν ἀντιμάχονται ἡ πίστις, ὁ πόθος καὶ ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἐλευθερία. Οἱ καιροὶ ἀνάγκαζαν καὶ τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους νὰ προσέχουν καὶ νὰ συμπεριφέρονται μὲ σοβαρότητα.

Μὲ τὰ σπάνια προτερήματα καὶ τὶς θυσίες του ὁ Ἑμ. Παπᾶς ἐπιβλήθηκε σ' ὅλους ἀπόλυτα, ὅπως δείχνει ὁ μέχρι λατρείας θαυμασμός, ποὺ ἀποπνέουν ὅλα τὰ ἔγγραφα. Κι ὁ ἴδιος δὲν ἤξερε πολλὰ γράμματα, ἀλλὰ πρόκοψε χάρις στὶς σπάνιες ἀρετές του κι ὁ ἐνθέρμος πατριωτισμὸς τοῦ ὑπαγόρευσε νὰ θυσιάσει τὰ πάντα γιὰ τὴν πατρίδα. Ἡ πολὺ μικρὴ ἀτμόσφαιρα καὶ οἱ ἄλλες ἀρετές τῶν ἐπιστολογράφων μᾶς κάνουν νὰ παραβλέπουμε